

TANULMÁNYOK

Biró A. Zoltán–Oláh Sándor

Helykeresők

Roma népesség a székelyföldi településeken

Bevezetés

Jelen tanulmány keretében arra teszünk kísérletet, hogy fölvezöljünk egy kutatási program történelmi és társadalmi környezetének néhány fontosabb elemét, majd ezek ismeretében körvonalazzuk a kutatás kérdéskérdéseit és módszertani szempontjait. Ez a fölvezetés részben szokatlannak tűnhet. A témaválasztás azonban – megítélésünk szerint – többszörösen is indokolja a körülményesnek és aprólékosnak ható témakezelést. A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében szervezett kutatás folyamán (támogató az Open Society Institut, Budapest) a rurális térségben élő roma lakosság 1989 utáni öndefiníciós gyakorlatát igyekeztünk vizsgálni a kelet-erdélyi tömbmagyar régióban. A vizsgált térség cigány lakosságáról mindeddig elsősorban helyi leírások készültek. A térség roma lakosságára vonatkozóan nem rendelkezünk pontos leírásokkal vagy esettanulmányokkal, a statisztikai adatok (beleértve a népszámlálási adatokat is) eléggé ellentmondásosak, és jobbára csak orientatív jellegűek. A cigány-ság életvezetése egy-egy területének részletes szakmai elemzésére sem került sor. Ezt a helyzetet alapul véve el kellett fogadnunk két

kiindulópontot. Az egyik: munkánk csak bevezető, próbálkozó jellegű kutatás lehet, hiszen az egyes részlelmzések eredményeit nem tudjuk korábbi vizsgálatokkal érdemben összevetni. A másik: arra is törekednünk kell, hogy részlelmzéseink történelmi és mai társadalmi kontextusát fölvezöljük, hiszen ezek hiányában az olvasó aligha tud jelentéseket tulajdonítani a roma-világ meg-megmutatózó szeleteinek.

A tanulmány első részében a cigányság romániai történetéről és 1989 utáni helyzetéről készítettünk rövid tájékoztatót. A második részben a Székelyföld térségére szűkítjük a témakört. A rövid történelmi visszapiantás után összefoglaljuk a mai helyzet jellemzőit, és egy megye példáján mutatjuk be a roma lakosság fontosabb statisztikai mutatóit. A továbbiakban a kutatási program rövid ismertetésére térünk ki, majd röviden bemutatjuk a program néhány fontosabb szakmai eredményét.

1. Roma lakosság Romániában

1.1. A történelmi előzményekről

A cigányok a Balkán-félszigetről érkeztek a mai Románia területére, egyes kutatók szerint szabad népességként, és a román fejedelmek különleges szolgálataikért (kovácsok, ötvösök, kereskedők, szakácsok, zenészek, varázslók) jól fogadták őket. Később függőségi viszonyba kerültek a bojári udvarok, kolostorok, és az uralkodók udvarától.

A mai roma lakosság foglalkozási kategóriák szerinti megoszlása összetett társadalmi képletet mutat: egy román elemző 18 foglalkozási csoportot különített el a roma lakosságon belül (Merfea 1994: 161).

A ciganológusok megválaszolatlan kérdése, hogy hány cigány él az országban a XXI. század elején. A kérdésben csak becslé-

sekre vagyunk utalva: a statisztikusok és cigány vezetők nagyságrendekben eltérő válaszokat adnak. Az 1992. január 7-i népszámlálás adatai szerint Romániában 409 723 cigány lakos (az ország lakosságának 1,8%-a) élt, ezzel szemben egyes roma vezetők 3-4 milliós roma lakosságról beszélnek. Mihai Merfea romakutató számításai szerint a fenti időpontban Románia lakosságának 5,1%-a – 1 180 093 volt cigány. Kutatási módszerében azokat a személyeket sorolta a romák kategóriájába, akik beszélik a cigány nyelv valamely dialektusát, valamint akik nem ismerik a cigány nyelvet, de a környezetükben élő más etnikumok tagjai származásuk, hagyományaik, foglalkozásuk alapján cigánynak tartják őket.

A cigány lakosság földrajzi elhelyezkedésére jellemző, hogy az ország minden megyéjében szétszórtan él. A legnagyobb sűrűségben (4,5–5%) Arad és Temes megyében található, de nagy létszámban élnek a dél-erdélyi iparosodottabb, nagyobb gazdasági pontenciállal rendelkező Hunyad, Szeben és Brassó megyékben. A Kis- és Nagyküüllő mentén a magyar és román lakosság közé ékelten zömében cigány népesség-szigetek találhatóak. E tájegységben belül a roma lakosság nagy létszámú jelenlétének évszázados folytonossága van: az 1893-as cigány összeírás is kimutatta, hogy az akkori országhatárokon belüli 63 megyében itt volt a legmagasabb a cigány etnikumú lakosság aránya (Nagy Küüllő megyében 10,37%, Kis Küüllő megyében 7,17% Maros Torda megyében 6,49%, Szeben megyében 6,0%). A megyék sorrendjében a roma lakosság aránya szempontjából az első tizenegy helyet 1893-ban az erdélyi megyék foglalták el. A XX. század végén Romániában a legalacsonyabb a cigány lakosság aránya az ország északi, északkeleti, szegényebb megyéiben. Bukarestben és környékén él az összes romániai cigány lakosság 20%-a, ez az arány majdnem azonos a magyar fővárosban és környékén regisztrált roma lakosság arányával (19%). A kutatók a roma népesség területi szórtságát, a népesség területi koncentrációját, a belső vándorlási folyamatokat a megélhetési stratégiával hozzák összefüggésbe.

A cigányok az ország minden részén beszélik a mellettük élő többségi lakosság nyelvét. A Kovászna, Maros és Hargita megyékben élő roma lakosság kétharmada magyar nyelven is beszél, és a népszámláláskor magyarnak vallotta magát.

1.2. A cigányok a szocializmus évtizedeiben

A szocializmus társadalmi, gazdasági változásai a cigány népesség életformáját is érintették. A gazdaság szocialista átalakítása – államosítás, iparosítás, kollektivizálás – a foglalkoztatási szerkezet átalakulását, a társadalmi, függőségi viszonyok újrendeződését jelentette.

A szocialista modernizáció szétzúzta a cigányok hagyományos életkereteit. Az új körülmények új – olykor a kultúrájukkal ellentétes – adaptációs készségeket kívántak a roma népességtől. A cigányok hagyományos mesterségei és foglalkozásai – a kézműves mesterségek – a gazdasági modernizációval fokozatosan eltűntek. A kézművesek, kereskedők kénytelenek voltak gyári munkára szegődni, vagy építőtelepeken, bányákban dolgozni. A mezőgazdaságban a szocialista termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban a korábbi időszakokhoz mérten jelentős cigány népesség talált megélhetést. Főként napszámosok, idénymunkások voltak.

A gazdaság egészét átfogó szocialista modernizáció bármennyire átrendezte a megélhetési szerkezeteket meghatározó tényezőket, belső viszonyokat, mégis maradtak a gazdaságnak olyan részei, amelyek a cigány csoportoknak létfenntartó tevékenységet biztosítottak. Ilyen volt a házaló kereskedelem, az újrahaznosítható anyagok gyűjtése, ezek a foglalkozások elismerten „cigány” foglalkozások voltak.

A szocializmus időszakának első két évtizedében Romániában nem próbálkoztak a cigányság sajátos problémáinak megoldásával. Csak a hetvenes évek végén kezdtek foglalkozni a hatóságok intézményesen a cigányok munkába állításával. A teljes foglal-

koztatás eszméjével összhangban a cigány munkaerőt is ipari, mezőgazdasági munkavállalásra kötelezték.

A munkaképes romáknak kötelességük volt munkát vállalni állami vállalatoknál. Az állami alkalmazás következményeként a roma családok is részesültek a szociális juttatásokból: gyereknevelési pótlék, orvosi ellátás, lakáskiutalás járt a roma családoknak is. A romák munkába állításával való próbálkozás azonban csak részleges sikerrel járt: rövid idő után sokan elszöktek a munkahelyekről, mások rendszertelenül, hiányzásokkal dolgoztak. Egy 1983-ban összeállított pártjelentés – amelyet a cigányok munkába állítására vonatkozó intézkedések következményeiről, eredményeiről állítottak össze – megállapította, hogy sok cigány az alkalmazás után elhagyja munkahelyét. (Achim 2001:224.)

Az országban vándorló, még nomád roma csoportokat a hatvanas évek végétől próbálták letelepíteni a hatóságok, de nem érték el a várt eredményeket. Még ha házakat biztosítottak is számukra, a cigányok továbbra is az udvaron felállított sátrakban laktak, a házakban pedig a lovakat tartották. Nyáron folytatták vándorlásukat az országban. (Achim i.m. 220.)

1977-ben a hatóságok a nomád vagy félig nomád cigányok számát körülbelül 65 000 főre becsülték. A következő években az intenzívebb letelepítési politika, a központi és helyi hatóságok összehangolt tevékenységének következtében – áttelepítések, lakóházak adományozása – megszűnt a romák vándorlása. A dél-erdélyi megyékben főleg a kitelepedett szász etnikum helyébe költöztették a roma lakosságot. A nagyvárosi környezetben a lakótelepek építéskor cigánytelepeket bontottak le, és a cigány családokat panellakásokba költöztették, vagy a szegénynegyedek államosított házaiban kaptak lakást. Jelentős roma csoportok részesültek a szociális juttatásokból (nyugdíj, gyereknevelési pótlék, ingyenes orvosi ellátás).

A roma népesség és a többségi etnikumok közötti együttélésben az életformaváltási, életviteli hasonlóságok következménye-

ként integrációs folyamatok indultak el: a romák egy szűk rétege a foglalkoztatási- és lakáskörülményeiben, mindennapi tevékenységeiben integrálódott a többségi társadalomba. Az integrációs folyamatok azonban a nyolcvanas évek közepétől kezdődő gazdasági regresszió nyomán megtorpantak. A hatóságok a súlyos társadalmi problémák közepette felhagytak a cigányok társadalmi beilleszkedését segítő rövid ideig tartó programmal. A rendszer gazdasági, társadalmi hanyatlásának feltételei között a cigányok helyzete is romlott: a szociális kiadások csökkentése a legkevésbé képzett, a marginális gazdasági tevékenységeket folytató roma lakosságot érintette a legérzékenyebben. Az állami munkaerőpiacról kiszorulva, a roma lakosság jelentős rétegei a nagyvárosok környékén a fekete gazdaságban (elsősorban a kereskedelemben: cigaretta-, alkohol- és valutakereskedelemben) találtak megélhetést.

A szocializmus éveiben a cigány lakosságnak nem volt hivatalos érdekképviselője. Nem szerepeltek a politikai retorikában gyakran emlegetett „együtt élő nemzetiségek” kategóriájában, nem voltak képviselőik a párt- és állami apparátusban, nem voltak intézményeik, amelyek jogaik védelméért, sajátos problémáik megoldásáért küzdöttek volna.

Ez azonban nem azt jelentette, hogy cigány személyek nem kerülhettek be az adminisztrációba, nem emelkedhettek fel a társadalmi hierarchiában: „a kommunista ideológia segítette a szegények felemelkedését, és a cigány származású állampolgárok hasznát húztak ebből a konjunktúrából... az egészséges társadalmi származásnak köszönhetően a cigányok lehettek kishivatalnokok, milicisták, katonai káderek, stb. Egyesek politikai karriert futottak be, a párt felső vezetésébe kerültek. Felemelkedésük természetesen nem etnikai eredetüknek volt köszönhető, amit a legtöbben eltitkoltak, hanem annak, hogy szegény rétegekből származtak.” (Achim i.m.:219.)

A szocialistapolitika elve a romákkal szemben a hallgatóságos beolvasztás volt. A cigányokat olyan társadalmi kategóriaként kezelték, amelyet valahogyan be kell illeszteni az új társadalmi gazdasági rendbe.

1.3. A romák helyzete 1989 után

Az 1989-es fordulat utáni gazdasági-társadalmi változások következményeként a romák helyzete drámai módon romlott. A fordulat utáni években több kutatás foglalkozott a romák helyzetének vizsgálatával. A legkomplexebb és leggazdagabban adatolt vizsgálatra a Bukaresti Egyetem és az Életminőséget Kutató Intézet közös szervezésében (Elena Zamfir, Catalin Zamfir et al.) került sor 1992-ben. A kutatás eredményeit összefoglaló kötetet – *Piganiî între ignorare și îngrijorare* – 1993-ban publikálták.

A kutatók a romániai romák lélekszámát 819 446 és 1 millió fő között valószínűsítik. A szisztematikus adatfeltárás hiánya a vizsgálat vezetőit arra ösztönözte, hogy egy 1804 családot átfogó, reprezentatív mintán dolgozzanak (87 település, 35 város, 52 falu, az ország 27 megyéjében a különböző történelmi régiókban). (Zamfir 1993:47.)

A kutatás fő vonulata a romák szociális helyzetének feltárását célozta. Az eredményeket összesítve a cigány etnikum társadalmi helyzetének főbb mutatói az alábbiak. A foglalkoztatottságról megállapították, hogy a 16 éven felüli népességnek csak 22,1%-a állt alkalmazásban (az adatfelvétel idején az ország aktív lakosságának 58,6%-a volt alkalmazásban), az aktív roma lakosság 51,2%-a volt munkanélküli. A vizsgálatbabevont romacsaládok több mint felében nem volt egyetlen kereső sem. (Zamfir i.m. 107–114. old.)

A romák szakmai képzettsége is messze alacsonyabb a többségi lakosság átlagos mutatóinál: a romák 79,4%-ának nincs szakmája. (A férfiak 68%-ának, a nők 88,8%-ának, a modern gazdaságban érvényesíthető képesítése csak 16,1 százalékuknak van,

3,9 százalékuk csak a hagyományos foglalkozásokhoz ért. Csak 1,8 százalékuknak van közép- vagy felsőfokú képzettsége.) Főleg a magukat „magyar” romáknak tartó csoportnak nincs semmiféle tanult szakmája (71,8%), csak hagyományos mesterségeik. Ennek magyarázata feltehetően az, hogy Erdélyben a magyar roma csoportok a kevésbé iparosodott régiókban élnek. Ezt látszik alátámasztani a kutatásnak az a megállapítása is, hogy a modern szakmákkal rendelkező romák szétszórtabban élnek, mint a hagyományos mesterségeket űző társaik.

Az életszínvonal és jövedelmi viszonyok tekintetében a roma lakosság 80,9%-a élt a létminimum alatt (országosan a lakosság 42%-a), és 62,9%-uk a létfenntartási feltételek alatt (az országos adat ekkor 16% volt).

A romák átlagéletkora a legalacsonyabb, körükben a legmagasabb a gyermekhalandóság és a születési arány. A bűnözés a romák körében a vizsgált időjén az országos átlag kétszerese volt.

A kilencvenes évek gazdasági liberalizációjában fokozódott a roma lakosság belső differenciáltsága. Egy szűk körű roma réteg meggazdagodott, a lakosság nagy többsége azonban leszegényedett. A roma lakosság soraiiban nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek, polarizációs folyamatok indultak be. (Achim i.m. 239.)

A modern munkaerőpiacon megkövetelt szakmai képzettség és az iskolázottság hiányában a romák nagy többsége mindinkább peremre szorul. A különböző szociális pótlékok felszámolásának vagy csökkentésének feltételei között a roma családok többsége nehéz helyzetben él. A túlzott demográfiai növekedésük ilyen körülmények között hatalmas tehernek bizonyul. (Achim i.m. 240.)

Akárcsak a többségi lakosság viszonylatában, a romák körében is növekvő tendenciát mutat a bűnözés és az erőszak. A jelenségnek széles sajtóvilvánossága van az országos médiában, ennek egyik hatásaként a többségi lakosság részéről új kirekesztési jelenségek tűnnek fel.

Egy 1994-ben készült felmérés szerint a roma lakosság iránti ellenszenv, amely az egész román társadalomra jellemző, az utóbbi években csak erősödött. A lakosság 40 százaléka nagyon negatív érzelmeket táplál a romák iránt, 34 százalék véleménye kedvezőtlen, 19 százalék nyilatkozott kedvezően róluk és 2 százalék pedig igen kedvezően (D. Abraham, I. Badescu).

A roma csoportok és a többségi etnikumok együttélési viszonyainak változását kutatók szerint a roma lakosság az egyre nagyobb elszigetelődés felé tart, és emiatt társadalmi vonatkozásban egyre problematikusabbá válik integrálásuk. Még a műveltebb románok körében is fellelhető bizonyos kétszínű magatartás, sőt még bizonyos homályos rasszizmus is. (Achim i.m. 241.)

A romániai romák helyzetét kutató szakemberek szerint a romák és a többségi lakosság viszonyának alakulásában nem az etnikai, hanem a társadalmi dimenzió a meghatározó. Az etnikai diszkrimináció, az interetnikus feszültségek a helyi társadalomban a roma lakosság súlyos társadalmi helyzetében gyökereznek. A megélhetésében veszélyeztetett népcsoport igyekszik létfenntartásában kiaknázni a környezeti lehetőségeket, adottságokat. Igen gyakran a többségi lakosság magántulajdonának rovására.

A többségi lakosság (helyes vagy téves) percepciói szerint a roma lakosság körében növekvő a bűnözés, az agresszivitás. Ezek a jelenségek, valamint létszámbeli növekedésük, félelmet kelt a nem roma lakosságban.

2. Cigányok a kelet-erdélyi tömbmagyar régióban

2.1. Történeti visszapillantás a számok tükrében

A cigányság erdélyi, ezen belül székelyföldi jelenlétével, életmódjával kapcsolatos információk hiányosak és gyakran ellentmondásosak. Különösen elmondható ez a statisztikai jellegű in-

formációkról. A fölhasználható források részint levéltári anyagokban lelhetők fel, részint pedig a népszámlálások adatsoraiban. Áttekintésük csupán vázlatos jellegű, és elsősorban a mai helyzet előzményeinek körvonalazását szolgálja.

A cigányok erdélyi jelenlétére a XVI. század elejétől gyakran utalnak írott források az erdélyi régi időkben. (vö. *Erdélyi Szótörténeti Tár* I. 1171–1175 old.)

A 19. század második felében a polgári viszonyok fejlődésével és az állam központosító szerepének növekedésével, ezzel együtt a szociális feladatok felkarolásával a cigányok jelenléte egyre hangsúlyosabban megoldásra váró társadalmi problémaként jelentkezett. A korabeli Erdélyben az államigazgatás bürokratái a cigányok jelenlétét, helyzetüket, életviszonyaikat és a formális társadalmi intézményekhez való viszonyukat társadalmi bajnak, a cigányügy rendezését egyre sürgetőbb feladatként értelmezték.

Legfontosabb kérdésnek a cigányok letelepítését tekintették, ezzel a vándorló romák ellenőrzését és társadalomra veszélyesnek minősített tevékenységeit akarták megszüntetni. A vándorló nomád cigány csoportok letelepítését, nyilvántartásba vételét a „modern kultúrállam követelte közrend érdekében” 1892 végén kezdeményezte a belügyminisztérium. A közgondolkodásban ekkor elterjedt nézet volt a cigányok polgárosításának eszméje. Ezt az elképzelést egy szűk cigánycsoport – főként a muzsikusz cigányok – sikeres integrálódása, polgári életformája táplálta. A társadalmi, politikai szféra vezető köreiből úgy gondolták, hogy adminisztratív intézkedésekkel nagyobb léptékben is megvalósítható a cigányok polgárosítása.

Akkor is, akárcsak későbbi időkben, a szakemberek előtt nyilvánvaló volt, hogy a népszámlálások nem nyújtanak reális képet a cigány lakosság létszámáról. Ez a felismerés volt az egyik oka az 1890-es népszámlálás után rövidebb elrendelt általános cigány összeírásnak. Az összeírási szabályzat szerint azokat tekintették

cigánynak, akiket a velük együtt élő többség és kiváltképp a közigazgatás alsóbb szintjeinek intézményeiben dolgozók annak nyilvánítottak, függetlenül attól, hogy az érintettek magukról mit gondoltak és mit mondtak. (Szuhay 1997: 658.)

Az 1893. január 31-i összeírás a cigányok társadalmi helyzetét, a többségi lakossághoz való viszonyát, lakáskörülményeit, iskolázottságát, vallását, foglalkozását is rögzítette. A községi jegyzőknek, járási körjegyzőknek az összeíráskor kötelezettségük volt általános kimutatásokat készíteni, ezekben a cigány háztartások és a vándor cigányok eszközfelszereltségét, földtulajdonát is fel kellett tüntetni.

A cigány lakosság társadalmi magatartásának értékelése is tárgya volt az összeírásnak. Az együttélés tapasztalatáról, viszonyairól a cigányok magaviseletére vonatkozó adalékok értelmezéséből következtethetünk. Az összeírás szabályzatában külön kérdés vonatkozott a cigányok „törvényes és társadalmi renddel szemben tanúsított maguktartására.” A magaviselet értékelése, községenkénti megállapítása a jegyzők feladata volt. Az eredmények összesítésekor a hivatalnoki értékelés szerint leginkább érvényesülhetett az összeírók alanyi felfogása és egyéni indulata... az egyéni rokon- és ellenszenv”. Míg némely jegyzők elnézőek voltak, mások „az egész cigányság elleni nagymérvű elfogultság, sőt ellenszenv” jegyében értékelték a településükön élő cigányok magatartásmódját.

Egészében az állapotok nem voltak fölötte kedvezőtlenek: a három kategóriában értékelhető „kifogástalan”, „tűrhető” és „rossz”-nak minősített magaviseleti osztályozás szerint a cigányok magatartását a törvényes renddel szemben a települések több mint kétharmadában kifogástalannak minősítették, 4-5%-kal kevesebb mint egy harmad viselkedése tűrhető volt, és csak a fennmaradó néhány százalékban minősült rossznak.

A kelet-erdélyi tömbmagyar régió cigány lakosságának helyzetéről készült 1893-as összeírásban a négy megye törvényható-

sági, járási és – a községenként, falvanként 10% fölötti arányban jelenlévő cigányság esetében – települési nyilvántartásokat közöltek. Az azóta eltelt évszázad alatt ezen a földrajzi területen hasonló komplexitású adatfelvétel nem készült. Az alábbi táblázatok az összeírás adatainak fölhasználásával készült.

A cigányok összes létszáma a négy székely megyében:

Vármegyék	Összes lakosság	Cigány lakosság összesen
Csik	114 110	2 505
Háromszék	130 008	3 448
Maros-Torda	177 860	1 105
Udvarhely	110 132	5 738

A vármegyék cigány lakosságának településekhez, a lakóhelyhez kötöttségét, illetve nomád életmódot folytató népesség arányainak feltárására az összeírásban három kategóriát különítették el: állandóan letelepedett, huzamosabb ideig egy településen tartózkodó és vándorló népességet:

Vármegyék	Állandóan letelepedett	Huzamosabban tartózkodó	Vándor
Csik	2341	95	69
Háromszék	3343	49	56
Maros-Torda	10 398	591	62
Udvarhely	5 353	351	34

A cigányok lakásvizonyairól az összeírásokban a házban, putrikban és kunyhókban, földalatti oduban és sátorban lakó családokról készült adatfelvétel:

Vármegyék	Házban lakott	Putriban és kunyhóban lakott	Földalatti odúban lakott	Sátorban lakott
Csik	2351	150	4	–
Háromszék	2478	834	136	–
Maros-Torda	8568	1746	207	530
Udvarhely	4142	1413	99	84

A cigány lakosság településeken belüli térbeli elhelyezkedésére vonatkozó adatfelvételek „egészen külön” és a többségi etnikumokkal „vegyesen” lakó népességről adnak hírt.

Azon kis- és nagyközségek száma, melyekben a cigányok száma a lakosság 10%-át teszi ki, ha a cigányok száma legalább 50, vagy ha nem teszi ki a lakosság 10%-át, de a cigányok száma legalább 100, a négy megyében az alábbi volt:

vármegyék	
Csik	3
Háromszék	9
Maros-Torda	50
Udvarhely	27

Csik vármegyében csak három, a XIX. század végén már többeszes létszámú településen (Gyergyószentmiklós, Gyergyóditró és Csíkszentdomokos) haladta meg a 100 főt a cigányok létszáma, Háromszék vármegyében Uzon, Bodola, Bölön mögött Mikóújfaluban is 10% fölött volt a cigány lakosok aránya, Maros-Torda megyében 50 ilyen település volt, köztük Nyáradkarácsonfalva. Udvarhely vármegyei községek közül Homoródmás az 5., Korond a 10. helyen állt a cigány lakosság 10 %-on felüli

arányát tekintve. Ezek az adatok is jelzik, a cigány–magyar együttélés hosszú történeti folytonosságát a vizsgálat színhelyein.

A cigány népesség aránya a vármegyei törvényhatóságokban (a nagyobb városokban) a Székelyföldön az alábbi volt:

Vármegyei törvényhatóságok	%
Csík	2,20
Háromszék	2,65
Maros-Torda	6,49
Udvarhely	5,21

Az anyanyelvre vonatkozó adatok szerint az összes cigány népesség 52,16%-a ekkor nem tudott cigányul, Erdélyben ez az arány 46% (54. old.).

1893-ban az ország lakosságának 11,8%-át kitevő cigány népesség a termőföld 0,0011%-t birtokolta, az összes cigány lakosság (mintegy 3,67% volt) 5,238 hold földet művelt a magaszámára. A székely megyék cigány lakosságán belül a földtulajdonos vagy földet bérlő cigányok abszolút száma az alábbi volt:

vármegyék	
Csík	18
Háromszék	395
Maros-Torda	578
Udvarhely	326

A cigány lakosság férfi és női foglalkozásai a települési környezet természeti erőforrásaitól, a többségi társadalmak gazdasági-társadalmi viszonyaitól és igényeitől függött. Legáltalánosabb „cigány” mesterségek a következők voltak: a fémmunkák közül a kovács, bádogos, rézműves, üstkészítő, csengő-, fúrókészítő, a famunkák közül teknő, orsó, fakanál készítés, szénégetés, vesszőfonás (seprű, kosárfonás).

Az 1893-as összeírás után csak a népszámlálások adatsorai nyújtanak képet a roma lakosság létszámának településenkénti alakulásáról. A tömbmagyar régiót is magába foglaló három jelenlegi romániai megye (Hargita, Kovászna, Maros) vonatkozó adatait Varga E. Árpád munkája alapján foglaljuk össze (Varga E. Árpád 1998). Az összeírás esetenként anyanyelv és/vagy nemzetiség szerint történt.

	Hargita	Kovászna	Maros
1850n	2634	3038	16 2471
1880a	–	–	–
1880b	–	–	–
1890a	–	–	–
1900a	–	–	–
1910a	–	–	–
1920n	–	–	–
1930a	476	29	9 528
1930n	2702	3080	17 444
1941n	–	–	–
1956n	1514	3450	13 804
1966a	568	17	7967
1966n	1390	1465	11 402
1977n	3228	3522	20 019
1992a	1505	47	18 899
1992n	3827	2641	34 798

A három megye adatsorait nem összesítjük, mert a Maros megyei települések nagyobb része nem a tömbmagyar régióhoz tartozik. A térségben folytatott oral history vizsgálataink, vala-

mint az 1980 óta szerzett személyes tereptapasztalataink arról győztek meg, hogy a roma lakosság létszáma a vizsgált térségben jóval nagyobb, mint amit a népszámlálások adatsorai mutatnak. A reális szám adatok ma sem becsülhetők meg pontosan, mert a népszámlálás során a roma lakosság jelentős része ma sem romaként regisztráltatja magát, az önkormányzatok, állami hivatalok, civil szervezetek adatsorai pedig csak megközelítő jellegűek. A helyzet érzékeltetésére bemutatunk egy Hargita megyei „helyzetképet”, amely – tereptapasztalataink és helyszíni ellenőrzéseink szerint – eléggé megközelíti a valóságos helyzetet. A bemutatott adatok ezúttal is csak orientatív jellegűek, a fentebb közölt táblázattal összevetve jól mutatják a szakszerű és pontos leírás és helyzetelemzés előtt álló feladatokat.

Miközben az 1992-es népszámlálás 3827 cigány nemzeti ségű személyt rögzít Hargita megyében. Ez a szám nem módosult lényegesen a 2002-es népszámlálás adatai szeri nt sem, az előzetes adatközlés szeri nt a roma lakosság létszáma a megyében 3840. A legfrissebbnek tekinthető nem hivatalos (nem népszámlálási) összegezés szeri nt a roma családok száma megközelíti a 2400-at. Mivel a családtagok létszáma átlagosan 5,3 körül van (ez térségként nagyon eltérő, a megye északi részén a 4 főt sem éri el, míg a Csiki-medencében jóval 6 felett van, néhány településen ennél is magasabb), a megye roma lakosságának száma több mint háromszor nagyobb az 1992-ben rögzítetté nél. Mivel a megközelítőleg 13 ezerre tehető lakosság közel egy hetede nem szerepel az orvosi nyilvántartásokban, nem szerepel a személyi nyilvántartásban sem vagy nincsen személyi igazolványa, föltételezhető egy olyan „ismeretlen” csoport is, amelynek tagjai időszakos máshol tartózkodás miatt nem regisztrálhatók. A becsült létszám tehát jóval kisebb vagy nagyobb is lehet (valószínűbb a nagyobb létszám). A családok közel felénél nincsen víz, villanyáram, több mint felénél nincsen állandó jövedelem. Gyorsan növekvő népes-

ségről van szó, hiszen a 18 év alattiak aránya a roma népességben majdnem eléri az 50 százalékot. A gyerekek egy része elemi iskolát végez, de a IV. osztály után tovább tanuló már ritkaságszámba megy. Stabil megélhetést kínáló saját mezőgazdasági területtel vagy hivatalos munkaviszonnyal alig néhány százalék rendelkezik.

A bemutatott adatsorok arra utalnak, hogy a viszonylag pontos leírás és helyzetelemzés végső soron nem lehetetlen. Azonban a viszonylag pontos kép megteremtéséhez a közhivatalok, a szolgáltató intézmények és a terepen dolgozók szakértők együttes munkájára volna szükség. A fölvezetett Hargita megyei helyzetkép nem terjeszthető ki a Székelyföld egészére. Ennek két fontos oka van. Az egyik: a Maros megyei cigány lakosság létszámban és az egyes településeken belüli arányok tekintetében jelentősen eltér attól, amit Hargita megyében tapasztalunk. A másik: Kovászna megyében (Sepsiszentgyörgyön) megjelenik a városon lakó, jelentős létszámú cigány lakosság, amely több szempontból is más életvezetési modellt képvisel. E két jelentős eltérés azonban – ismereteink szerint – inkább csak színezi és nem megváltoztatja azt a képet, amit Hargita megye kapcsán fölvezetünk.

2.2. Mai helyzetkép

A székelyföldi cigány társadalom a romániai magyar társadalomkutatás ismeretlen terepe. Hiányoznak a felmérések, empirikus kutatások, elemzések, átfogó kutatásra még nem került sor. Az intézetünk keretében folytatott vizsgálatok is elsősorban esettanulmányok (lásd e kötet írásait, továbbá Oláh 1996/a, 1996/b, 1996/c, 1996/d, 1997). Az említett helyszíni vizsgálatokból kiderül, hogy a helyi cigány társadalmak hierarchikus szerveződésűek, a társadalmi rang körükben nemzedékről-nemzedékre öröklődik. A szociális mezőben a státusokat, szerepeket elválasztó határvonalak élénken működnek. Előrejelzik, behatárolják a lehetséges

rokonsági, vérségi kapcsolatokat, jóllehet a hierarchia alapjául szolgáló foglalkozásbeli sajátosságok mára nagyrészt eltűntek.

A székelyföldi többségi társadalom lokális struktúrák halmaza, ezek a struktúrák tájanként, kistérségi önként sajátos jegyeket mutatnak, és a specifikus földrajzi, gazdasági, társadalmi tényezők kombinációinak, történeti fejlődésének következményei. Ugyanakkor egy kistérség különböző településeiben a társadalmi, gazdasági problémák különböző mértékben és hangsúllyal léphetnek fel.

A gazdasági, társadalmi viszonyok sajátosságaiból az is következik, hogy a cigány–magyar viszony lokális szinten vizsgálható. Vannak települések, ahol a romák kisebb arányban élnek, ugyanakkor a tömbmagyar régió egyes térségeiben, különösen az Udvarhelyi-medence aprófalvas régióiban a többségi lakosság városra vándorlása és az elöregedés, valamint a cigány etnikum ismert demográfiai magatartása következtében „elcigányosodási” folyamat zajlik. A fiatalabb nemzedékekben nő a cigány etnikum aránya, ez a magyarokat aggodalommal tölti el.

A tömbmagyar vidékek periferikus településeiben a szocialista gazdasági irányítás éve alatt az állami gazdaságoknál, termelőszövetkezeteknél dolgozó bevándorolt cigány családok telepedtek le. E termelőszervezetek felszámolása után a bevándorolt lakosság helyben maradt, ezeket a csoportokat a tömeges munkanélküliség, a krónikus alulfoglalkoztatottság sújtja. Átmeneti jövedelmet jelentett a kilencvenes évek elején a külföldi munkavállalás, ez a lehetőség ma már keveseknek jelent jövedelmet a megszigorított határátlépési feltételek, hatósági zaklatások, megemelkedett utazási költségek miatt. Megszűntek, vagy a szocialista korszakhoz viszonyítva lényegesen kisebb kapacitással, kevesebb alkalmazottal dolgoznak az ipari, bányai gazdasági egységek. A korábban jelentős létszámú roma munkaerőt foglalkoztató állami mezőgazdasági vállalatokat felszámolták. A falvakon magángazdálkodást folytató többségi lakosság és a tulajdon nélküli, súlyos gazdasági helyzetű cigány lakosság közötti növekvő feszültség fő

oka, hogy a magyarok szerint a cigányok terményeiket rendszeresen dézsmálják, és a hatóságok keveset tesznek a tulajdon védelmében.

A szocialista termelőszervezetek felszámolása után az önálló gazdálkodásra visszatért magyar háztartások és a cigány családok között az együttműködések, kölcsönös kapcsolatok hálózata meggyengült. Ennek a változásnak okai a helyi társadalmi-gazdasági viszonyokban, a termelőtevékenység változásaiiban gyökereznek (a gépi munka elterjedése, a cigányok korábbi szolgáltató, kézműves tevékenységeinek elsovadása). A gazdasági kölcsönösségek, spontán együttműködési formák hiánya a cigány–magyar viszony társadalmi aspektusát is befolyásolja.

Az interetnikus találkozásokban az előítéletesség és a feszültségek fokozódása tapasztalható. Egy lokális társadalom interetnikus kapcsolatait vizsgáló kutatásunkban (Oláh, 1997) arra a következtetésre jutottunk, hogy a cigány–magyar egymás mellett élés valóságának alapstruktúráját is az aszimmetrikus természetű viszonyok, viszonyulások jellemzik. Az aszimmetrián azt értjük, hogy a többségi magyarság cigány etnikummal szembeni beállítódásaiban a lefokozás, eltávolítás, a saját csoport másik fölé helyezése, a másik rutinszerű leértékelése válik a csoportközi viszonyokban születő attitűdök lényegi vonásává. Ez a kulturális minta a szocializációban nemzedékről nemzedékre öröklődik. A cigányokkal szembeni negatív attitűd leggyakrabban a verbális kommunikációban nyilvánul meg. A magyarok köznyelvében a „cigánykodás”, a „cigány munka” minden esetben a negatívan értékelt viselkedés és cselekvésmódok címkézése. „A cigány a templomban is cigány”, „a cigány éjjel is cigány, nappal is cigány”, „a cigánnyal kicsit sjót” és más hasonló, közmondásszerűen megfogalmazott vélekedések a másik etnikumról a nemzedékek óta gyakorolt határmegvonás kifejeződései, a két világ különbözőségére, a köztük lévő határ átjárhatatlanságára utalnak. A legszigorúbb társadalmi ellenőrzés és felügyelet a párválasztás

és a nemi kapcsolatok terén. A közösségi emlékezet nemzedékekre visszamenően számon tartja azokat a családokat, amelyekbe valamikor „cigány vér” keveredett, ennek felmelegítése a legnagyobb sértések közé tartozik. A nagyon ritkán előforduló vegyes házasságokban élőkkel szemben annyira erős a közösségi szegregáció a magyarok részéről, hogy a vegyes család rövidesen elhagyja a települést, idegen környezetbe (városra) menekül.

A távolságtartás, az aszimmetrikus alapviszony a térbeli, fizikai elkülönülésben is megnyilvánul. A magyarok nem nézik jó szemmel, ha a cigányok abból a szimbolikusan leértékelt falurészből, ahol nagy számban laktak, „beköltöznek” a faluba. Volt például arra is, hogy a magyar gazda a szomszédságában eladó lakóházat jelentős anyagi áldozattal megvásárolta, „nehogy cigány szomszédja legyen”.

A helyi magyarság a mindennapi társadalmi érintkezésekben rögzült sztereotípiák használatával, leggyakrabban megkülönböztetés nélkül, rutinszerűen stigmatizálja a cigányokat. Bármennyire nyilvánvaló, hogy vannak kivételek, a diszkriminatív viselkedést, negatív beállítódást nem indokló egyéni viselkedésmódok – amelyek a magyar oldal szerint erősen ritkák – a kialakult csoportattitűdön nem változtatnak. A cigány–magyar együttélésben kialakult, intézményesült viselkedés- és magatartásmódok megszégése esetén az egyén saját etnikai csoportjának szankcióival szembesül.

A cigányok és magyarok közötti hosszas együttélésében a gazdasági termelőmunka számos együttműködésre adott alkalmat. Ezekben a komplementaritás, a gazdasági szimbiózis elve érvényesült mindaddig, míg a makrotársadalmi intézmények behatolása szét nem rombolta ezeknek az együttműködéseknek a lokális intézményi kereteit, leszűkítve vagy megszüntetve a lehetséges találkozási felületeket.

* * *

Az elmondottak alapján azt kell kiemelnünk, hogy a vizsgált térségben három területen lényegesen változik a cigány lakosság helyzete, életvitele. A változás első területét a társadalmi helyzet néhány fontos összetevőjének változása körvonalazza. Itt csak utalásszerűen jelezzük a legfontosabbakat: a létszámbeli növekedés, a migráció különböző formáinak fölerősödése, a belső szociális és gazdasági rétegződés, az intézményekhez való viszony módosulása. A változás másik területe a roma–magyar reláció körében tapasztalható változásokkal kapcsolatos. Végül – amiről eddig kevés szó esett – megjelentek a roma öndefiníciós kísérletek és folyamatok, közülük nem egy állandósult vagy éppen további hasonló folyamatot generált. Erre példák: az önreflexió erősödése a többségi lakossággal való találkozási helyzetekben, a többségi társadalomhoz kapcsolható intézményekhez való viszony újradefiniálási kísérletei, szervezetek megjelenése, helyi és nem formalizált érdekképviselői formák megjelenése, közéleti érdekképviselő jelentkezése.

A jelzett folyamatok egyben kijelölik azokat a kutatási feladatokat is, amelyek ebben a térségben elemzésre várnak.

2.3. A kutatási program bemutatása

A kutatási program megtervezésében jelentős szerepet játszott az a tény, hogy az etnikai identitások újrafogalmazódása az 1989 utáni Romániában nagy hangsúlyt kapott. Ennek a folyamatnak a román és a kisebbségi magyar vonatkozásai széles körben ismertek, a jelenség közéleti-politikai tematizálása sokszínű és intenzív volt. Ugyanakkor a jelenség szakmai vizsgálatával is sokat foglalkoztak. A roma identitás (még pontosabban: a roma identitások újrafogalmazódásának folyamatai, eredményei) azonban a társadalmi nyilvánosságban már jóval kisebb súlyt kapott, és a jelenség szakmai vizsgálata is kisebb volumenű maradt. Ennek nyilván

sokféle oka lehet, a vonatkozó román nyelvű szakirodalom ismeretében azonban azt kell mondanunk, hogy erről a folyamatról rendkívül kevés megbízható információnk van. Ennek magyarázata részben a roma identitások alakulásainak sokféleségében keresendő, részben pedig a szakmai megközelítés sajátos „egyoldalúságának” tudható be. „Egyoldalú” a szakmai megközelítések jelentősebb része abban az értelemben, hogy nem roma, hanem román vagy magyar (többségi) optikából veszi szemügyre a cigányság helyzetét.

Ez az állapotrajz érvényes az általunk vizsgálati terepként kijelölt székelyföldi térségre is. Azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy ebben a tömbmagyar térségben a magyar nyelvű nyilvánosságban a roma-problematika gyakorlatilag meg sem jelenik, szemben az országos román nyelvű nyilvánossággal. A szakmai megközelítések száma elenyésző, ezek pedig szinte kivétel nélkül a térség „többségi” nézőpontjából fogalmazódnak meg. Érvényes ez az állítás az intézetünk keretében korábban folytatott vizsgálatokra is, amelyekben a magyar–cigány kapcsolatok leírására és értelmezésére elsősorban a helyi magyar közösségek szemszögéből került sor.

A program indításakor célként fogalmaztuk meg, hogy kísérletet tegyünk a roma nézőpont érvényesítésére. Ez elsősorban nem azt jelenti, hogy a vizsgálatba bevont településeken megkérdezzük a helyi cigánysághoz tartozókat, bár ez az elsődleges és szükséges feltétel. A fontosabb feladat az, hogy a vizsgálatba bevont településeken a cigány „világok” szerveződése, működése szempontjából láttassuk az elmúlt évtized társadalmi folyamatait. A térségben szerzett tapasztalatok alapján az alábbi társadalmi folyamatok vizsgálatát véltük kiemelten fontosnak: hogyan változnak az adott településen belül a térfelosztás (a korábbi területi szegregáció) és a térbeélés szabályai; hogyan alakul a helyi intézményekhez való viszony a roma közösségek szemszögéből (tanulás, közigazgatás, egészségügy); milyen módon változnak a roma közösségekben a

létfenntartás módozatai és ennek milyen folyományai vannak; az önmegjelenítésnek milyen formái jelennek meg és ezek hogyan működnek; a helyi nyilvánosság szerkezete hogyan módosul.

Mindezen jelenségek elemzésében elsősorban arra próbáltunk törekedni, hogy a roma lakosságnak a saját helyzetére irányuló önreflexiójáról szerezzünk közvetett (vagy ritkább esetben: közvetlen, tételesen is megfogalmazott) információkat. Mivel a térségben a roma lakosság iskolázottsági szintje nagyon alacsony, a közéleti szereplők száma pedig elenyészően kevés, nem számíthattunk arra, hogy a cigány lakosság saját helyzetére, illetve ennek a helyzetnek a változására vonatkozóan jelentős mennyiségű véleményhez, értelmezéshez jutunk. Ehelyett arra számítottunk, hogy a terepen folytatott személyes megfigyelések, az esetek és történetek mélyelemzése kínál majd anyagot az 1989 után beindult roma ön-definíciós gyakorlat értelmezéséhez. Az egyéves kutatómunka eredményei igazolták ezt az előzetes feltételezést. Gazdag anyaghoz jutottunk, amely sok adalékot nyújt a roma lakosság társadalmi helyzetének értelmezéséhez, a magyar–cigány viszony alakulásának vizsgálatához, több vonatkozásban hozzásegít ahhoz, hogy a térségre jellemző roma öndefiníciós folyamatokról is képet alkothassunk. Ugyanakkor azt is be kellett látnunk, hogy egy ilyen kutatási program csupán a felszínét „érinti meg” ennek az igen bonyolult és folyamatos változásban lévő társadalmi jelenségkörnek.

A terepkutatásba nyolc falusi települést vontunk be, a kiválasztás kritériuma az volt, hogy a faluban a roma lakosság számbeli aránya jelentős legyen. Bár a népszámlálási adatok tekintetben csak irányadó jellegűek, abban biztosak lehettünk, hogy ahol az adatok nagyobb számot jeleznek, ott valóban jelentős számú roma lakosságot fogunk találni. A terepmunkába bevont települések: Homoródmás (Mere^oti), Kászontíz (Plăie^oii de Jos), Korond (Corund), Kozmás (Cozmeni), Máréfalva (Satu Mare), Nyáradkarácson (Crăciune^oti), Oltzsem (Olteni), Tekerőpatak (Valea Strimba).

A terepmunkasorán közösen kidolgozott leírási modell alapján igyekeztünk számbavenni minden olyan fontosnak mutató helyi információt, amely a roma közösség (vagy közösségek) helyzetének megközelítéshez fontosnak mutató (statisztikai adatok, történeti előzmények, térbeli viszonyok, lakáskörülmények, munkaerő piaci helyzet, a helyi intézményekhez való viszony, öltözködés, nyelvhasználat, saját intézmények szerveződése, saját vallásos mozgalom szerepe, a roma vezetők, a magyar többségről alkotott kép elemei, a magyar többséggel kialakított viszony értelmezése stb.).

Az interjúk készítésében csak irányadó jellegű interjúvezetőt alkalmaztunk, amely 4-5 témakört helyezett előtérbe (helyi intézményekhez való viszony, anyagi és szociális helyzet, a helyi kapcsolatok a magyar többséggel, fogyasztási szokások alakulása, az öndefiníciós gyakorlat színterei). Ezen belül azonban fontosnak tartottuk az esetek, történetek elmondását, amelyek lehetőséget adnak a helyi „világba” való bepillantásra. Munkánk meghatározó elemét mindezek mellett a személyes antropológiai megfigyelés és az ezek alapján készített elemzések alkották. A kutatási program „eredményei” ebben az értelemben csak megközelítési, értelmezési kísérletek. A kötet esettanulmányai, interjúrészletei nem csupán jelzik egy kevésbé ismert világot, hanem – egy-egy területen – értelmezésekkel is próbálkoznak. A következőkben kísérletet teszünk néhány olyan elemző-összegző gondolatmenet megfogalmazására, amelyek a kutatás jelenlegi fázisában szakmai szempontból fontosnak mutatkoznak.

2.4. Értelmezések

Kutatásunk egyértelmű tapasztalata az, hogy ebben a térségben nem lehet egységesen roma-problémáról beszélni. A roma lakosság társadalmi helyzete, a magyar többséghez való viszonya, öndefiníciós gyakorlata (általánosságban fogalmazva: saját „vilá-

gának” működése) nem csupán településenként, de adott esetben egy-egy településen belül is annyira eltérő, hogy közös leírási, értelmezési szempontokat sem lehet találni. Ez a sokféleség részint az egyes roma-csoportok eltérő történeti, kulturális hagyományainak különbözőségeiből, a többségi lakossággal kialakított viszony különböző funkcióból, s nem utolsósorban pedig a többségi életvezetési modellhez való alkalmazkodás nagyon különböző szintjeiből ered. Az persze nem zárható ki, hogy roma vezetők – a későbbiek során – a térségben élő cigányság helyzetét „egy problémaként” jelenítik majd meg. Ennek azonban a „valós” társadalmi alapja a térségben nincsen meg, és a jelenlegi társadalmi folyamatok sem abba az irányba mutatnak, hogy a cigány közösségek helyzete az életvezetési modellek tekintetében egymáshoz hasonlóvá válna. Hozzá kell tennünk, hogy jelenleg a térségben ilyen egységes tartalmú megjelenítési szándék nincs is.

A következőkben az intézményekhez való viszony, illetve a többségi lakossággal kialakított kapcsolat vonatkozásában mutatjuk be ennek a differenciáltságnak a fontosabb elemeit.

2.4.1. Az intézményekhez való viszony

A nyolcvanas években megtorpant integrációs folyamatok folytatásaként – amikor a gazdasági helyzet romlásával az állam szociális szerepvállalása is meggyengült – a kilencvenes évek elejétől a civil szervezetek, kulturális intézmények újabb próbálkozásokkal kísérleteznek, igaz, jóval szerényebb eszközökkel.

A romák közti rivalizálás az erőforrásokhoz való hozzájutásban a csoportközi kapcsolatokban és települési, kistérségi viszonylatban egyaránt megnyilvánul. A vagyonosabb romák ugyanolyan kirekesztő, elhatárolódó magatartásmóddal viszonyulnak a nyomorban tengődő, „élhetetlen” romákhoz, mint a más etnikumú többség. Az önálló egzisztenciát teremtett roma állattenyésztő családfő gazdaságában nem alkalmaz roma munkaerőt, mert vé-

leménye szerint ezek megbízhatatlanok, az őrzésre bízott állatokat „elosztogatnák a többi romáknak.”

A lokális roma csoportok intenzív belső kommunikációs gyakorlata a szóbeliségre alapul. Mivel kevés család birtokol modern kommunikációs eszközöket, a nem roma világgal való kapcsolattartásban, a létfenntartási források megszerzésében fontos a közös cselekvés: ezt intenzív belső szóbeliséggel szervezik meg, és a várható erőforrások megszerzéséért – legyenek azok külföldi segélycsomagok vagy állami társadalmi segélyek – mindig csoportosan lépnek fel. A romák csoportos fellépésnek mindig nagy hatékonyságot tulajdonítanak, a létszámbeli fölény mellett más technikákat is bevetnek. 2002 februárjában a homoródmási polgármesteri hivatalban megfigyelhattük a társadalmi segély kiegészítéséért összegyűlt kb. 25–30 fős roma csoport viselkedését: miközben néhány férfi a hivatal előtt maradván csak jelenlétével szolidarizált a csoportérdekkel, más férfiak és nők vegyesen az épület folyósóján emelt hangon követelődtek, és egy asszonycsoport bent az irodában lármázott, rövid időre megbénítva a hivatali munkát is. Ez idő alatt a közelben lévő postáról egy románul jól beszélő férfi a megyei roma vezetőt próbálta elérni. Amikor kiderült, hogy a megyei roma képviselő aznap nincs a hivatalában, a polgármesterség épületéből is lassan visszavonultak a követelőző romák, és a további teendőkről kezdtek tanácskozni. Az ünnepelő ruhába öltözött férfiak és asszonyok gyülekezésének oka az volt, hogy gyorsan elterjedt körükben a hír, hogy a helyi közigazgatási intézmény lényegesen kevesebb társadalmi segélyben részesítette őket, mint amekkora összeget a kormányhatározat előírt. A roma csoport látványára néhány magyar járókelő is megállt, enyhe iróniával vegyes kárörömmel nyugtázva az egyelőre sikertelen roma akciót.

A formális és informális intézményekbe való integráltság mértékét, mélységét tekintve a tereptapasztalatok alapján levonható következtetésünk, hogy az egyes települések roma csoportjai kü-

lőnböző fokozatokat mutatnak. E változatok soktényezős társadalmi játszmák függvényei: a sajátos létfenntartási tevékenységek, létszámproblémák, a környezeti erőforrások, a roma csoportok belső differenciáltsága, az anyagi kultúra különbségei, a többségi társadalom beállítódásai mind egymással összefüggő tényező-együttesként működnek az integrációs és szegregációs folyamatokban.

2.4.2. A többséghez való viszonyulás modelljei

A roma és nem roma lakosság együttélésének jelenségei a tereptapasztalatok alapján az alábbi három típusba sorolhatók.

a. *A teljes elkülönültség* és ennek az állapotnak őrzésére lehetőséget nyújtó belső társadalmi parancsok a nyárádkarácsoni cigány társadalomra jellemzők.

Ezen a településen a cigány lakosság önálló társadalomként – a magyarokkal csak igen szűk területen érintkező külön szociokulturális alakzatként – működik. A cigányok fő foglalkozása a közvetítő kereskedelem, ebből a helyi magyarokénál jóval magasabb anyagi szinten élnek. Munkájukat a településen és jórészt az országon kívül bonyolítják le, felhalmozásaik, megtakarításaik a faluban tárgyasulnak – építkezésekben, presztízs fogyasztásban. Nincsenek munkakapcsolatban vagy másféle gazdasági tranzakcióban a helyi magyarokkal. Nem érdekeltek a helyi politikában, nem delegálnak képviselőket politikai intézményekbe.

A romák nem függnek a lakókörnyezetük erőforrásaitól. Mivel a magyarok birtokolta erőforrásokra a romáknak nincs szükségük, a tulajdonlás fölötti feszültségekre – amelyek más településeken a cigány–magyar viszony alakulásának meghatározó tényezői – ebben az együttélési modellben nincsenek példák. Régebbi paren-gedélyeket váltottak, most kisvállalkozókként kereskedelmi tár-

saságok keretében dolgoznak, a helyi adókat, illetékeket rendszeresen megfizetik.

Felekezeti életük is önálló. Az iskolai oktatást – különösen a világnyelvek ismeretét – fontos érvényesülési eszköznek tekintik, erre áldoznak is.

Kifejezetten tiltott körökben a cigány–magyar párkapcsolat, nem örülnének „még a leggazdagabb magyar” beházasuló fiatalnak sem. Társadalmi parancs az etnikus jegyeket hordozó viselet – férfiaknál mellény, kalap, bajusz, nőknél hosszú, élénk színű rakott szoknya, színes mellény, befont haj megőrzése is.

A nyárádkarácsoni roma–magyar egymás mellett élés modellje a tisztas távolságtartás és elhatárolódás, az önálló társadalmi működés modellje. Ennek a roma társadalmnak szerkezeti alap-
elemét a fiúág vonalán vezetett nagycsaládi szervezet jelenti, ebbe a szervezetbe a nők jelentős pénzhozománnyal léphetnek be. A fiúgyermeknek családos korban is kötelességük testvéreiket segíteni, amíg mindeniket sorra „el nem rendezik” – azaz fel nem épül a háza, meg nem szerzi a szükségesnek elismert javakat. A nagycsaládi szervezet védelmet, könnyen mozgósítható kapcsolathálót, fontos belső kommunikációs környezetet jelent: a romák e szervezetben „mindent megsúgnak egymásnak” (egy magyar vezető véleménye). A roma és a magyar lakosság egymás mellett kiegyenlített szimmetrikus viszonyban él.

b. Egy más típusú roma–magyar viszony a *konfliktusos külön-élés*, ennek egyik változatát a kutatott terepen a tekerőpataki modellben látjuk.

A település roma lakossága itt is különálló belső differenciáltságban él a magyarok mellett, meglehetősen szűk keresztmetszetű a magyarokkal érintkező kapcsolatok kötege.

A tekerőpataki roma népesség három társadalmi csoportra oszlik – egyik helyi hivatalnok szerint három kasztra –, ezeken a csoportokon belül a családok között vagyoni fokozatok vannak.

A lókereskedők, szövettel, függönyökkel, szőnyegekkel házaló mozgó kereskedelemről élő roma családok a lakóhelyük formális intézményeivel meglehetősen laza kapcsolatban vannak. Nem fizetik a helyi adót, erre válaszképp a helyi tanács olyan határozatot hozott, hogy semmilyen hivatalos iratot a roma személyeknek nem bocsát ki, kivéve a halotti bizonyítványokat.

A lókereskedéssel foglalkozó romák, akárcsak a kéregetésből, koldulásból élő nyomorgó roma családok létfenntartásában fontosak a magyaroktól megszerezhető javak: a takarmány a lovaknak és a mezei termények. A magyarok szerint a romák gyakran dézsmálják a krumpliföldeket, kaszálókat, kárt tesznek a vetésekben. Annak ellenére, hogy rászorulnak a mezőgazdasági terményekre, a romák semmilyen mezőgazdasági munkát nem vállalnak, még csak erdei gyűjtögetéssel sem foglalkoznak. A napszámos munka magyar gazdáknál: *„szóba sem jöhet. Ilyen nincs. Sokszor mondom is nekik, hogy volna munka, adnék ennivalót és megfizetném, de nem”* (iskolaigazgató, helyi tanácsos). A romák semmilyen társadalmi munkában nem vesznek részt. A kapcsolatuk az iskolával, egyházzal, egészségügyi intézményekkel „kényszerkapcsolat” jellegű: az iskolalátogatás fő motívuma a családi pótlékhoz való hozzájutás, de amire a felső tagozatig eljutnak, a roma gyerekek fokozatosan lemorzsolódnak, a nyolc osztályt nem végzik el. Az egyházhoz csak temetkezésük fordulnak.

A szegényebb romák között vannak migráns csoportok: „téli elmennek valahova melegebb vidékre”. A helyi intézmények vezetőinek nincsenek információik arról, hogy hova vándorolnak, és a nyári létszámgyarapodáskor honnan érkeznek romák a településre.

Nincs helyi vezető emberük. A roma csoportok elhatárolódnak egymás között, nem ritkák a konfliktusok köztük, „nagy a széthúzás” egy magyar vezető szerint.

c. *Beépülő modell*ként jellemezzük a kászoni, kozmási, oltszemi, homoródalmási, máréfalvi roma–magyar együttélést. Ezek a településeken a cigány és a többségi magyar lakosság között sokszálú kapcsolatszövevény épült ki az egymás mellett élés mindennapjaiban. Bár térben zömében elkülönülten élnek – a többség által szimbolikusan leértékelt terekben (a patakban, a gödörben) –, a beköltözési folyamat is elindult, a falvak periferikus utcáit foglalták el az utóbbi évtizedekben a roma családok. A roma lakosság aránya mindenütt növekvő tendenciájú.

A romák rendszeres munkakapcsolatban állnak a magyarokkal: alkalmi, olcsó munkaerőt jelentenek a magyar gazdáknak. Esetenkénti megegyezés szerinti napszámért és napi egy-két étkezésért dolgoznak. Mindenféle mezőgazdasági munkát végeznek: krumpliültetést, kapálást, kaszálást, takarmánygyűjtést. Amikor elérkezik a gyűjtögetés időszaka (gomba, málna, szamóca terméskor), akkor inkább ezeket részesítik előnyben. Bár kockázatosabb a biztos jövedelem, ez a munka nagyobb szabadságot, önállóságot kínál.

A romák és magyarok közötti munkakapcsolatnak sok esetben társadalmi dimenziója is kihangsúlyozott. Stabil, több éves, akár évtizedes múltra visszatekintő kapcsolat mindkét félnek előnyökét jelenthet – a magyar gazdának például azt, hogy nyári munkacsúcsok idején, amikor nagy a munkaerő iránti kereslet, a stabil roma kapcsolatra számíthat. Másfelől a roma családot apró kölcsönökkel, élelmiszerekkel segítheti a magyar család az inséges téli munkanélküli időszakban is.

A kapcsolat stabilitásának kifejeződése lehet, hogy a romák és a magyarok a családtagok elhunytakor kölcsönösen részt vesznek egymás temetéseiben.

A romák szorosabb viszonyban vannak a formális intézményekkel, mint az előbbi két modellben: az egyházhoz nem csak temetéskor fordulnak, hanem ünnepi alkalmakkor templomi szertartásokon is részt vesznek. Nem ritka az újszülöttek templomi

keresztelője sem. A hivatalok és a roma csoportok között megbízott személyek közvetítenek: a mindkét szféra bizalmát élvező személynek – aki rendszerint tekintélyes középkorú férfi – nemcsak összekötő, hanem védelmező szerepe is lehet. Ez a megbízott a törvények, együttélési szabályok ellen vétő romák védelmében is felléphet a hatóságok előtt.

A romák életében is vannak olyan ünnepi pillanatok, amikor a társadalmi megbecsülést a bőséget, gazdagságot szimbolizáló mozzanatok jelképezik. Van falu, ahol az elhunyt romának „főúri temetést rendeznek”, máshol a katonabúcsúztatón felszolgált bőséges, drága étkekkel licitálják túl a magyarok szokásait.

Az 1989-es fordulat után a romák szövetségekbe tömörültek a segélyakciók fogadására, és a beépülő modellben a roma és a magyar népesség között nem annyira mély a társadalmi távolság, hogy a szegény magyar családok ne léphetnének be a roma szövetségbe.

A roma–magyar viszony a három együttélési modell közül a *b.* és *c.* esetekben terhelt feszültségekkel. Az elmúlt évtizedben a magyar oldal romákkal szembeni viselkedés- és magatartásformáit több esettanulmányban vizsgáltuk. A többségi magyar oldal modelljellegű magatartásformája a cigányokkal szemben a távolságtartás, távolságtartás, kirekesztés. A helyi társadalmi nyilvánosságban a romák és a magyarok ritkán kerülnek szemtől-szembeni helyzetekbe, egyik roma interjúalany vélekedése szerint a romák és a magyarok „nem találkoznak”, esetleg csak a postán, amikor a családi pótlékot veszik át. Általában a cigány–magyar együttélésben – hasonlóan a száz évvel ezelőtti felmérés tanulságaihoz – az egymás mellett élés valóságának alapstruktúráját ma is túlnyomórészt az aszimmetrikus természetű viszonyok, viszonyulások kötege jellemzi. A cigány etnikummal szembeni beállítódások lényegi vonása a magyar oldalon a saját csoport másik fölé helyezése, a másik rutinszerű leértékelése a vele való kapcsolatokban, szituációkban. A cigánysággal szembeni negatív attitűd

leggyakrabban a verbális kommunikációban, a másiról való beszélés tartalmi és szemantikai dimenzióiban nyilvánul meg: a hétköznapi kommunikációban tapasztalható gesztusok a cigányoktól való elhatárolódást, distanciatemtést hordozzák. A mindennapokban a két etnikum között létező kapcsolatok, kooperációk a cigányok és magyarok között sok esetben rácsúfolnak a merev szemben- vagy különállásra, a konkrét esetekben eltűnik a diszkrimináció, de nem tűnik el általában, a csoportok közötti kapcsolatokban.

Azt az egyént, aki rendszeres kapcsolatokat tart fenn a cigányokkal, „szociális szennyezettség” övezi a helyi társadalomban, a sztereotípiák szerinti viszonyulások dominálnak. Az egyéni szocializációban már az iskolás korban elkezdenek a megkülönböztetések, a határok megvonása a társadalmi érintkezésekben a cigány és a többségi etnikumhoz tartozó személyek között. A mikroviszonyok szintjén a saját világ határainak kijelölése, a határok fenntartása állandó társadalmi gyakorlat. Az egyéni kapcsolatok szintjén eltérő cselekvés- és magatartásmódok ütköznek gyakran egymással.

De a cigányokkal szembeni negatív beállítódás, a diszkrimináló sztereotípiák akkor is érvényesülnek, ha nincs közvetlen tapasztalati háttér: a kapcsolatok kezelésében recepttudás működik. A cigányokkal szembeni viszonyulás magatartásszabályozó elvei a többségi oldalon a következők:

- a. Elhatárolódás a cigányoktól, verbális és nem-verbális gesztusokkal, diszkriminatív viselkedéselemek használatával a személyközi, illetve csoportközi interakciókban. Ez az elhatárolódás állandó távolságtartást, a másik fél eltávolítását jelenti.
- b. A többség szankcionálja a távolságtartást, elhatárolódást figyelmen kívül hagyó tagjait.
- c. A cigányok életvitelének, életviszonyainak pozitívan értékelhető vonásait a többség igyekszik minimalizálni.

- d. A cigányokkal szembeni viselkedésmód elvei már az elsődleges szocializációban beépülnek az egyéni azonosságtudatba: a társadalomba belenevelődő egyén az elődök intézményesült világából vesz át viselkedéselemeket, viszonyulásokat.
- e. A megkülönböztetések, a diszkrimináció nap mint nap társadalmi méretekben újratermelődik.

Összefoglalásképpen a következőket mondhatjuk: A régióban a cigányoknak nevezett társadalmi csoportokkal szemben hatalmas előítéletrendszer működik, sőt újabb és újabb elemekkel egészül ki, ha vannak is motívumok amelyek ebből a rostából kiperegnek és használatuk elfelejtődik... A cigánynak nevezett embereknek naponta szembesülniük kell ezekkel. A cigányokkal szembeni attitűdök az iskolában, a munkahelyen, vagy akár a közigazgatásban is, bár valamivel konzolidáltabb és körmönfontabb formában, de érvényesülnek. (Szuhay i.m. 661.) E beállítódásuktól a cigányok problémáit megoldani hivatott hivatalnoki réteg sem mentes, sem a román, sem a magyar többség oldalán. Az egyik székelőföldi kisváros tanácsa évek óta próbálja megoldani – nem csekély lakossági nyomásra – a város központi részén néhány tönkrement bérházban élő cigány család, vagy inkább a közvetlen szomszédságukban élő többségi magyarok problémáját. A tanácsi apparátus problémamegoldó képességének, diszkriminatív gondolkodásának bizonyítéka, hogy a cigányok helyzetének rendezését kitelepítéssel gondolta el. Érdeemes részletezni ennek a tervezett akciónak gyakorlati mozzanatait: a hivatal jelentős beruházással az erdőki termeléseknél vagy az építőiparban dolgozóknak ideiglenes lakhelyként gyártott, használt lakókocsikat vásárolt, és a város beépített területének periferiáján, a város szennyvizét befogó derítőállomás közvetlen szomszédságában helyezte el. Ez az objektum súlyos levegőszennyezéséről nevezetes, a meleg időszakban a környékén elviselhetetlen bűzt áraszt. A cigányok hajlékainak tervezett fémbarakokban mostoha felté-

telek várhatók: a nyári napon átforrósodnak, télen állandó, intenzív fűtés nélkül nagyon gyorsan kihűlnek. Mindezt tetézi az a riasztó látvány, hogy a tervezett cigánytelep területét magas drótkerítéssel fogták körbe. (Az így kiépített lakótelep benépesítése ellen újabban a környékbeli földtulajdonosok tiltakoznak.)

Ehhez hasonló, szociografikus jellegű képek újra és újra fölbukkannak, ha a vizsgálatra kijelölt térségben a roma helyzet feltárására vállalkozunk. Bár a magyarázatok és értelmezések megfogalmazása minden tényfeltáró munka elsőrendű feladata, ebben a témakörben még a „képek” bemutatásának gyakorlata is jó ideig a kutatás „természetes” velejárója marad.

Irodalom

*** A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam. IX. kötet. Atheneum Rt. Budapest. 1895.

*** Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. köt. A-C. Kriterion. Bukarest.

D. Abraham, I. Badescu 1994

Conlocuire etnică în România. In: Sociologie Românească. 1994. 2-3 sz. 185–187.

Achim, Viorel 2001

Cigányok a román történelemben. Osiris Kiadó. Budapest.

Merfea, Mihai 1994

Cupriviarea originea și istoria Țigănilor/romilor. In: Revistă de cercetări sociale. 1994. 4. 156–163.

Oláh Sándor

Cigány–magyar kapcsolatok. In: Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 181–194.

Oláh Sándor

„...szeretnek... s szükségük es van reám...” In: Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 195–205.

Oláh Sándor

Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In: Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 207–221.

Oláh Sándor

Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. In: Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 225–246.

Oláh Sándor

Cigányok és magyarok egy székely faluban. In: Magyar Tudomány. 1997/6. 741–749.

Szuhay Péter 1997

Akiket cigányoknak neveznek, – akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. In: Magyar Tudomány. 1997. 6 sz.

Elena, Zamfir – Catalin, Zamfir (coord.) 1993

Piganiî între ignorare şi îngrijorare. Editura Alternative.

Varga E. Árpád

Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó. Budapest–Csíkszereda. 1998.

